

Lärande och omsorg som process eller resultat?

Förskolan möter näringslivets verksamhetsstyrning

BEATRIZ LINDQVIST är professor i etnologi vid institutet för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola. Hennes nuvarande forskning handlar om förskolans utforskande aktiviteter i staden som kultur- och naturmiljö. Hon ingår i forskningsprojektet *Being and Becoming: A phenomenological perspective on formative dimensions of pre-school education in Sweden and Germany*, som finansieras av Östersjöstiftelsen.

MOT EN PROFESSIONALISERING AV FÖRSKOLAN

”Jag ska hämta på dagis”, kan jag fortfarande höra yngre kollegor säga när de lämnar högskolan med raska steg. Begreppet dagis, lever kvar i folkmun trots att daghemmet skrotats när förskolan fick sin läroplan 1998 och ett tydligt pedagogiskt uppdrag. Då skedde en viktig förändring när det som tidigare varit socialdepartementets ansvar för barnomsorg flyttades till utbildningsdepartementet. Det råder politisk enighet över blockgränserna kring förskolans betydelse för bättre skolresultat i framtiden, vilket i förlängningen väntas stärka Sveriges konkurrenskraft på den globala marknaden. Förskolans betydelse för fostran av kreativa, flexibla, ansvarsfulla, och demokratiska medborgare har gjort den till en viktig arena för staten att få inflytande över. Det resulterade i en skärpning av formuleringar om förskollärarens ansvar för att systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp, utvärdera och utveckla verksamheten (Lpfö11/reviderad 2016).

I takt med att förskolans uppdrag förändras och förskolläraryrket akademiseras ökar kraven på verksamheten. Regeringens beslut om fri etableringsrätt för enskilda förskolor har lett till att kommunala förskolor får en ökad inriktning på konkurrenskraft och krav på mätbara resultat. Principen om valfrihet förväntas leda till bättre kvalitet genom att föräldrar får jämföra olika förskolor och själva avgöra vad som är bäst för deras barn.

Att arbeta i förskola är att verka i ett yrke som kräver

omtanke, omdöme, lyhördhet och en stor integritet (Sheridan et al. 2015). Processer som ligger bakom lärande och kunskapsutveckling låter sig inte standardiseras som bilproduktion. Trots det har principer för verksamhetsstyrning hämtade från näringslivet fått stor genomslagskraft som metoder för förändring, effektivisering, utvärdering och förbättring (Sjöberg 2011).

Södertälje kommun har antagit Lean som metod för förbättringsarbete 2009. Inspirationen har hämtats från företaget Scania i syfte att effektivisera verksamheten så att mer tid frigörs för pedagogisk utveckling och dokumentation. Kommunen hoppas stegvis kunna ersätta barnskötare med högskoleutbildade förskollärare för att öka barns chanser att klara framtida skolkrav, något som skapar nya uppfattningar om vad som ska räknas som meningsfulla, lärande aktiviteter och nödvändiga omsorgsrutiner på arbetsplatsen. Denna artikel undersöker hur resultat- och målstyrning och införandet av Lean återverkar på arbetet och arbetsvillkoren inom förskolan. Det etnografiska materialet bygger huvudsakligen på deltagande observationer och intervjuer med förskolechefer, förskollärare och barnskötare i en förskola i Södertälje under perioden augusti 2014 till juni 2016.

VISUALISERING OCH STÄNDIGA FÖRBÄTTRINGAR

Ett centralt inslag i Lean är att visualisera resurser och aktiviteter på en aktivitets-tavla där personalen kartlägger aktiviteternas "flöde" med hjälp av post-it-lappar, samt upptäcker var "flaskhalsarna" uppstår och föreslår effektiviseringar.

Medan Scania talar om "värde för kun-

den" talar man i förskolan om "värde för barnen" som ska erbjudas högsta pedagogiska kvalitet på ett kostnadseffektivt sätt. Logiken i flödet synliggör flaskhalsar i samband med övergångar mellan olika lärande och omsorgsbetonade situationer, t.ex. när mellanmål ska dukas fram, när barnen ska in efter utelek, etc. "Tidigare var det mycket tjafs om vem som gör vad. Numera blir det inte så. Alla vet redan från början vilka uppgifter var och en har under dagen. Allt blir lugnare", förklarar den pedagogiska ledaren Rebecka och fortsätter: "de som själva arbetar i förskolan är de som bäst ser vilka områden som kan förbättras. Syftet är att få högre kvalitet för barnen, mer engagerade medarbetare och en större effektivitet".

Med hjälp av post-it-lappar markeras vad personalen gör på en vanlig arbetsdag: "På- och avklädning 'stjal' tid från lärande aktiviteter", konstaterar förskollärarna Agnes och Rita varpå en orange lapp sätts upp på tavlan för att visa på "tidstjuvar", "otydlig kommunikation" och "vanans makt". De ser fördelar när förskollärare kan frigöras från omsorgssysslor så att de får mer tid för planering och dokumentation trots att personaltätheten inte har ökat. Mycket av det som ses som flaskhalsar hör till omsorg och omvårdnad, något som antas sätta käppar i hjulet när det tar tid från den viktiga dokumentationen av lärprocesser bland barnen.

BARNSKÖTAREN FRAMSTÅR SOM ETT PROBLEM

Sedan förskolan har blivit en skolform med en egen läroplan och behörighetskrav har förskollärare det pedagogiska ansvaret och leder arbetet. Barnskötare får en underordnad position visavi sina högskole-

utbildade kollegor, förskollärarna. En hierarki görs tydlig i relation till uppgifter som kodas som omsorgs eller lärandesituationer.

Barnskötarna Rana och Emma visar sig ivriga att lära av förskollärarna och deltar i en läsecirkel där aktuell forskning om förskolan diskuteras. De talar entusiastiskt om pågående projekt om barns lärande i naturkunskap och matematikutveckling och förklarar att det råder ett gott förhållande bland kollegor oavsett utbildningsbakgrund.

Barnskötarna Meryam, Titti och Lotta håller inte med om beskrivningen och förklarar att de känner sig ”utnyttjade när förskollärarna går på möten eller dokumenterar vid datorn.” Förskolechefen Sanna och den pedagogiska ledaren Rebecka berättar om barnskötare som är mycket engagerade och inkännande och som alltid har ”blickarna riktade mot barnens behov” och har ”fingertoppskänsla för stämningar i barngruppen”. Det gäller i synnerhet barnskötaren Titti som sägs vara som ”en magnet, småbarnen tyr sig till henne direkt under inskolningen”. Barnskötare tycks värderas högt främst utifrån sin förmåga att reagera på barnens behov av omvårdnad, omsorg och tröst.

Hur barnskötaren är som individ tycks vara avgörande för hur denna bedöms professionellt, något som uttrycks som att ”hennes spontanitet och omtanke verkar smitta av sig på barnen” när omdömet är positivt, medan någon som bedöms negativt framstår som ”oföretagsam, inte särskilt kreativ”. Rana och Emma uttrycker entusiasm för alla nyheter som införs i förskolan och beskrivs av den pedagogiska ledaren Rebecka som särskilt kompetenta: ”för att bara vara barnskötare [...] de svarar på barnens intresse och bygger på det när de utvecklar en aktivitet. De har verk-

ligen snappat upp betydelsen av dokumentation och är mycket engagerade i allt som sker”. Det fina omdömet sträcker sig dock inte till alla barnskötare, utan några specifika individer medan barnskötare generellt framställs som ”en nödlösning när behöriga förskollärare är så svåra att rekrytera”.

Nidbilder förekommer i intervjuer med chefer och förskollärare som menar att ”barnskötare sitter under barnens vila med kaffekoppen i hand och säger: ’Nä men, hoppсан, vad är det frågan om ungar?’, ’sluta peta i näsan, fy på dig’”. Men bilden av den nonchalanta vikarien tas också upp av barnskötare som menar att ”inhoppare” brister i omsorg och är slarviga: ”det finns en risk i att ett barn varken blir sedd eller lyssnad till på en hel dag om detta blir långvarigt”.

OMSORG ÄR MER ÄN RUTINER

Skollagen och läroplanen bär spår av politiska kompromisser som kan framstå som krav på mätbara resultat i mötet mellan pedagoger och barn som inte går att generalisera på bekostnad av utvecklingen av omdöme och yrkeskunnande. Den reflekterande pedagogen ska dels stimulera barnens egen lust att lära och utforska sin omvärld, dels dokumentera och utvärdera verksamheten. För att beskriva denna styrning använder Bartholdsson (2008) begreppet den ”vänliga styrningen”. Syftet med denna form av styrning är att få barn att styra sitt eget handlande genom att involvera dem i pedagogisk dokumentation och självvärdering.

Samtidigt ställer sig många i personalen – oavsett yrkeskategori – tveksamma till att förskolans främsta uppdrag är att utföra uppgifter som politiken har fattat

beslut om. Visserligen bidrar styrdokument till följsamhet, men personalen gör också egna tolkningar av uppdraget och söker därmed möjligheter till att handla självständigt (jfr Nilsson 2015). Barnskötaren Elisabeth värderar omsorg som själva grunden för att barns lärande ska kunna ske:

man tar hand om barnen, finns i närheten på alla sätt, alltså inte bara omsorg med praktiska saker, utan omsorg, med närheten, empati, känslor, ja, det är också en sorts omsorg. Och jag vill inte dela på det, jag ser omsorg som alla delar i livet [omsluter sin egen kropp med armarna] förstår du, förstår du hur jag tänker?

Kraven på pedagogisk utvärdering svarar mot en utbildningspolitisk styrning där lärande ges företräde och kraven på att öka konkurrenskraften kopplade till en marknadsstyrning där föräldrar och barn görs till kunder. Detta medför att det i första hand är de mer målorienterade handlingarna som kommuniceras, medan många andra insatser kopplade till ett gott praktiskt omdöme ses som självklara rutiner som inte behöver post-it-lappar på aktivitetstavlan.

Rana och Emma i mitt tidigare exempel navigerar smidigt mellan de ökade kompetenskraven på examen och den faktiska situationen som råder i samhället där utbildade förskollärare utgör en bristvara. Genom att informellt förkovra sig i generiska förmågor som förknippas med positionen som förskollärare intar båda en särställning i relation till andra barnskötare. Båda ser till att alltid ha kameran, anteckningsblocket och pennan till hands för att dokumentera vad barn gör och säger. Rana och Emma kallar sig för ”pedagoger” och blir också omtalade i dessa termer av andra. Denna språkliga förskjutning tyder på att varken dokumentation eller utvär-

dering kan ses som neutrala verktyg eftersom de tenderar att favorisera vissa delar av förskolans uppdrag och marginalisera andra centrala praktiker.

FRAMTIDEN BÖRJAR I FÖRSKOLAN

Förväntningarna på förskolan är som synes högt ställda och läroplanen ger förskollärare ett stort inflytande, men samtidigt avkrävs de också ett stort ansvar för verksamhetens tillkortakommanden. Södertälje kommun brottas med svårigheter att rekrytera behöriga förskollärare, vilket enligt utbildningsnämnden påverkar både resultat i nationella granskningar och den egna kommunens attraktionskraft på resursstarka familjer. Det görs satsningar för att sprida det pedagogiska arbetet med barnen, men resultat av föräldraenkäter tyder på att föräldrarnas och läroplanens förväntningar inte alltid är desamma. Barnens primära behov tycks vara i fokus för föräldrars synpunkter som kan handla om maten som serveras, att barnen inte får leka fritt tillräckligt mycket, att förskolan bör hålla bättre ordning på barnens kläder och nappar. Förskollärare strävar efter att synliggöra sitt arbete med barns lärande i linje med läroplansmålen och de årliga utvärderingarna. Implementeringen av Lean ska öka värdet för kunden, men frågan är vem som är kunden: skolverket, barnen eller föräldrarna? Eftersom förskolan är föremål för flera olika styrmekanismer uppstår det motstridigheter mellan olika uppfattningar om vad god kvalitet kan betyda i praktiken (jfr Sheridan et al. 2015, s. 139).

Förskolan styrs som synes utifrån flera konkurrerande principer som får konsekvenser för hur individer med olika yrkespositioner i samma arbetslag uppfattar

uppdraget, sig själva och varandra. Jakten på behörig personal leder ibland till att barnskötare med lång yrkeserfarenhet får en nyexaminerad förskollärare som avdelningsledare. Situationen kan bli problematisk av flera skäl, dels för att det tydliggör en hierarkisk ordning mellan individer, dels för att det talas allt oftare i linje med en diskurs om individens fria val som förutsätter att barnskötare har ett eget ansvar att fortbilda sig till förskollärare på universitetet. Individens frihet och fria val ses som en förutsättning för allas förmåga att skapa, men också för var och ens ansvar för sin egen och samhällets framgång. Mötena vid aktivitetstavlan hålls på stående fot som för att understryka att inget stillasittande får stå i vägen för effektiviseringar och ständiga förbättringar av verksamheten. Förskolläraren Johanna menar att: "Det är givet att vi alla måste lära på nytt resten av livet, allting förändras och vi formar nya generationer". Förskolechefen Sanna instämmer och tillägger: "ja, det är ju i slutändan hela samhällets överlevnad om vi ska kunna vända på de dåliga skolresultaten framöver".

Johanna och Sanna är redan på väg mot framtiden och planerar hur framgång ska kunna byggas med hjälp av deras insatser i förskolan idag. De anknyter till ett väletablerat tema om det livslånga lärandet som någonting nödvändigt och lustfyllt efter som individer – både vuxna och barn – antas ha en inre vilja att lära (jfr Sjöberg 2011). Trots att entreprenöriellt lärande inte tas upp uttryckligen i läroplanstexten, återkommer temat implicit i talet om det kompetenta barnet och till förskolans vilja att stärka barnets nyfikenhet, kreativitet, företagsamhet, ansvarstagande, samarbetsförmåga och självkänsla. Dessa kvaliteter antas ha central betydelse för barns utveckling och lärande och deras fram-

tida skolframgång, vilket kan komma hela samhället till nytta (Bjervås 2011).

BEHÖRIG, ERFAREN OCH UTMATTAD

Vi har sett att styrningsprinciper som svarar mot kvalitetsstyrning enligt nationella läroplanen och den kommunala styrningen mot ökad konkurrenskraft och kostnadseffektivitet skapar motsägelsefullhet i förskolans vardag. I den undersökta förskolan har det i praktiken lett till att individer med olika utbildningsbakgrunder får olika ansvarsområden på en hierarkisk skala. Känslan av att inte räcka till är dock inte enbart förbehållen barnskötare. Även förskollärare med äldre examen uttrycker en känsla av osäkerhet över den egna förmågan som Monica som tog examen 1990 och förklarar att hon tidigare kände sig "säker på ett annat sätt. Jag hade mer trygghet i våra rutiner och i mitt professionella omdöme, nu vet jag inte om jag skulle säga detsamma". Monicas utbildning hade mer fokus på lek och omsorg före läroplanens införande. Detsamma gäller Nina som uttrycker sin frustration:

Jag känner mig trött och sliten och måste erkänna att arbetet har blivit tuffare än vad jag anade när jag började jobba för 20 år sen. Läroplaner och andra styrdokument reglerar vad vi ska göra och det känns som om man är en slags disktrasa som kramas ur allt hårdare. Barngrupperna blir allt större, det ställs högre och högre krav och tillförs mindre och mindre resurser för att kraven skall kunna tillgodoses.

Förskollärare i min undersökning framhåller gärna värdet av reflektion med barnen i syfte att synliggöra deras lärande, och sin förmåga att möta barnets egna frågor och utmana till utforskande. Entusiasmen skuggas dock av en press som förskollärarna uttrycker det:

Nina: Vi ska leverera, vi ska uppfylla de nationella målen i läroplanen och föräldrarna ska vilja ha sina barn här för här ger vi den allra bästa omsorgen, men barngruppernas storlek blir bara större.

Monica: Det går inte riktigt ihop! Och det var inte riktigt därför jag satsade tre och ett halvt år på högskolan.

Aygül: Vi går på knäna ibland och de ökade kraven på dokumentation och utvärderingar gör inte saken lättare.

I förskollärares tal kan två motstridiga subjektspositioner spåras upp. Den ena består av den framåtsyftande förskolläraren som är flexibel och drivande i linje med verksamhetens målformuleringar. Den andra består av den överbelastade förskolläraren som sliter med ständigt nya vikarier, stora barngrupper och administration som lagts på tjänsten. Utifrån detta kan vi förstå förskollärarens subjektsposition som lokaliserad i kraftfältet mellan olika kulturella logiker – utbildningspolitiska och marknadsekonomiska – där personal vars subjektivitet bäst motsvarar båda styrningsrationaliteter intar en privilegierad ställning som både välkvalificerad och yrkeskunnig.

ETT VILLKORAT INFLYTANDE?

Omvandlingen av förskolan som institution har fört med sig en professionalisering där förskollärare intar en särställning i relation till barnskötare, vilket villkorar båda yrkesgruppernas tal- och handlingsutrymme. I Södertäljes förskolor talas om att ”vi lever i ett kunskapssamhälle” där alla ”tar ansvar för sitt eget lärande” och bidrar till samhällsutvecklingen” som en självklarhet att utgå ifrån. Orden verkar visserligen mest bekväma i förskolechefens vokabulär, men de ekar också i övriga anställdas beskrivningar av sin arbetsplats.

Den diskursiva undanträngningen av omsorgen får emellertid konsekvenser för hur förskolans dagliga verksamhet organiseras och diskuteras i praktiken (jfr Fahlgren, Mulinari & Sjöstedt Landén 2015).

Artikeln har visat att element från olika kulturella logiker vävs samman i diskursen om verksamhetsutveckling i förskolan. De subjektspositioner som konstrueras har en nära relation till varandra men föreställs med olika egenskaper och tidsriktningar. Medan lärande framträder som ett kraftfullt begrepp som alstrar handling och kräver ansvar och framåtriktning, tycks omsorg vara ett begrepp som betecknar passning, rutiner och tycks stå stilla.

Barnskötaren kopplas därmed samman med barnens omedelbara behov av omsorg och tröst medan förskolläraren kopplas till barns lärande och framtida skolframgång. I arbetslaget förväntas de ha en nära och jämlik relation till varandra. En förutsättning för detta är att båda godkänner rangordningen dem emellan och agerar komplementärt. Vid första anblicken förefaller talet om att inflytandet och makten över förskolans verksamhet överlämnats till personalen och barnen mycket demokratiskt och tilltalande. Jag menar dock att detta tal har konsekvenser som bör problematiseras. Om omsorg och lärande ses som förutsättningar för alla barns utveckling motverkas detta syfte av en polarisering av arbetslaget där förskollärare professionaliseras på bekostnad av barnskötarens yrkesdegradering.

REFERENSER

Bjerväs, Lise-Lotte, 2011. *Samtal om barn och pedagogisk dokumentation som bedömningspraktik i förskolan: En diskursanalys*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

- Nilsson, Gabriella, 2015. "A legitimate or an illegitimate problem? How school nurses establish a logic of distinctions among children who are overweight or suffer from obesity", i *Ethnologia Europaea* 45(1), s. 25–41.
- Sheridan, Sonja; Sandberg, Anette & Williams, Pia, 2015. *Förskollärarkompetens i förändring*. Lund: Studentlitteratur.
- Sjöberg, Lena, 2011. *Bäst i klassen? Lärare och elever i svenska och europeiska policytexter*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Fahlgren, Siv; Mulinari, Diana & Sjöstedt Landén, Angelika (red.), 2016. *Ambivalenser och maktordningar: Feministiska läsningar av nyliberalism*. Stockholm: Makadam.
- Skolverket, 2010. *Läroplan för förskolan, Lpfö 98* (rev. uppl.). Stockholm: Skolverket.
- Victor Tillberg, Lotta (red.), 2014. *Kvalitetsjakten: Om professionalitet i välfärden*. Stockholm: Premiss i samarbete med Arena idé.

SUMMARY

*Learning and Care as a Process or an Outcome?
On Preschool's Meeting with Business Performance
Management
(Lärande och omsorg som process eller resultat?
Förskolan möter näringslivets verksamhetsstyrning)*

The article discusses how elements from different logics juxtapose and interweave and shape preschool's practice in different ways. Regulatory frameworks – such as the national curriculum, parental evaluation surveys or the municipal per-

formance report – provide external norms, which can be reinforced or contested through the narratives and actions of the practitioners. The subject positions that are constructed are closely related to each other, but are represented by different characteristics and timelines. *Learning* activities emerge as a powerful concept that generates action and requires responsibility and progress, while *caring* activities seem to be reduced to represent nurture, routine and stagnation.

Depending on formal education, nursery nurses (a two-year gymnasium education) are linked to the children's immediate needs for attention and comfort while university-educated preschool teachers linked to children's learning and future schooling. In the work team, they are expected to have a close and equal relationship with each other, under the premise of tacit approving the ranking between them and act complementarily. At first glance, the preschool seems to integrate and valorize equal educational and care-giving practice to support the development of children. However, this article points that the interplay of competing logics may have unwanted consequences that should be problematized. If both care and learning are seen as prerequisites for the development of all children, this purpose is counteracted by a polarization of the work team.

Keywords: preschool, care, learning, Lean guide practices, cultural logics.

Beatriz Lindqvist is professor of Ethnology at the School of Historical and Contemporary Studies, Södertörn University, Huddinge, Sweden.